

ДЕТКИИР МЕН

XX чүс чылдың сөөлгү чылы - Россияның төөгүзүңгө онзагай чылдарның бирээзи.

Сөөлгү он чылдарда Россия чүгле бодунун иштинге эвес, делегейге дувурээзини болдуруп келген. Чурттуң Президентни Б.Н. Ельцинни чоруктан политиктиг болгаш экономиктиг реформа эки түнөөл берээ. Чурт сандарап, улуг Россияның бүдүн-бүрүн беэни көдүрүп турган болгай. Кем-херек үүлгедикчилик, күрүвүнүн өвчү-хөрөгүнүн оорлаар чорук дээш, эң сөөлдүк кээп дайын-чаага четкен. Бола бугу шаптарызын чоруктан бөдүүн чон, россиянар могап турупкан. Адак сөөлдүк Б.Н. Ельцин эрге-дужаалындан эки тура-биле халашкан, Россияны катап тургустунарны чаа байдал тывылган.

Боттары хоойлуну чогааткаш, боттары-ла күүседип эгелээр, эчөк эвеспе. Чылдың хой кезин Москвага хурадалап эрттерер, тус черде байдалды эки сайгарып билбес аав. В.В. Путинни губернаторлар боттарынын дефисээр-леринге доктаамал ажилдар, оларнын төлээзи Федерация Чөвүлелинге ажилдазын дээзин деткирер мен.

РФ-те 89 субъект бар болгай. Моон мурунда бир субъекттен албан-на 2 кижиге Федерация Чөвүлелинге кирип турган болза, ам тус черин төлөөн доктаамал үндөзүн эзугаар Федерация Чөвүлелинге ажилдары ажыктыг. Чамдык губернаторлар В.В. Путинни саналын деткирер турар чылдааны - Федерация Чөвүлелиден оларнын эвээш эвес акашы ап турганы. "Бистин эргевстин кызыгарлап эгелей берген" деп хомудуп турарынын бир чылдааны мында. Ийи дугаарында, Федерация Чөвүлелиниң депутаты эрге оларга элээн хой чингелдерни база берип турган. Ам көрүнер даан, 200 чыгы депутат Федерация Чөвүлелинге хурадаларынын орунуга, 89 кижиге чыралдап база эвээш болур.

Багай ажилдыг губернаторларны, өске-даа удурткучуларны ажилындан хуусаа бетинде дүжүрер байдалды чедип алыры көрдүпүр турар. Могу шагда-ла узе шиптирээр турган айттыг-дар. Россияга экономикалык реформаны чорударына шалтыктап турган айттыг-да база мында. Губернаторларны оод аавада турар чагыралар удурткучуларны ажилындан дүжүрер байдалды чедип алыры база көрдүпүр турар. Эн-не чидиг айттыг мында. Бир эвес хоорайларны болгаш кожуунарны чагыра даргалары чогуур үе-шаада экономикалык реформаны чорудар дээш чурттакалыг суур бурузунге дээштиг ажилды чоруткан болза, каян-даа мындыг байдалга келбес турган ийик бис.

Сөөлгү чылдарда Россияда эң-не неперээр чүүлдерни бирээзи - сонгулдалар болу берген. Бо талазы-биле РФ-тин Президентни В.В. Путин бодунун бодалы чугаалай бээр деп идегээр мен.

Сергей ХЕРТЕК.

Ачы-хавыялары дээш

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИНИҢ ЧАРЛЫКТАРЫН ЭЗУГААР

Республикага мергежил-дик кадрлар белеткээр-ринге ачы-хавыязы болгаш хууда улуг салышкыны дээш Россияны Иштики херектер яамызынын Омск академиязынын начальниги милиция-ның генерал-майору Александр Николаевич ХАРИТОНОВКА "Тыва Республиканың алдарыг ажылдакчызы" хундүлүг атты республиканың Президентинин 2000 чылдың май 25-те № 663 Чарлын эзугаар тывыскаан.

ТР-ниң Президентинин 2000 чылдың май 25-те № 664 Чарлын эзугаар тывыскаан; РФ-тия Юстиция яамызынын Рязаньда эрге болгаш экономика инсти-тудунун начальниги иштики албанын генерал-майору Сергей Николаевич ПОНАМАРЕВКА "Тыва Республиканың алдарыг ажылдакчызы" хундүлүг атты ТР-ниң Президентинин 2000 чылдың май 25-те № 664 Чарлын эзугаар тывыскаан.

биле улуг инспектору милицияны майору Надежда Павловна СЕЛИВЕРСТОВАНЫ; Монгуш-Тайганын иштики херектер килдизиниң назы четпестер херектериниң талазы-биле инспектору милицияны капитаны Арья Хомуш-куевна УСПУНУ ТР-ниң Президентинин 2000 чылдың май 25-те № 665 Чарлын эзугаар тывыскаан.

Республикага мергежил-дик кадрлар белеткээр-ринге ачы-хавыялар болгаш хууда улуг салышкыны дээш иштики албанын халажилдаа полковниги Николай Михайлович ДАЗМА-ГОВТУ Тыва Республиканың "Шылгаргай күш-ажык дөш" медалы

уугларның кем-херек үүлгедир болгаш корум-чурум үрээр чоруктарын болдурбазынын херээнге ачы-дуза хавыязы болгаш хууда улуг салышкыны дээш Тыва Республиканың Президентинин Хундүлүг бижини-биле Тыва Республиканын ИХЯ-нын назы четпестер херектериниң талазы-

Салыг талазы-биле ачы-хавыязы болгаш хой чылдарда ак сеткилдиг ажилы дээш "Тыва Республиканың Хладокомбинат" күрүне бүүдүрүлгезиниң директору Тампама Жама-жаповна МАНПАЧЕККЕ "Тыва Республиканың алдарыг ажылдакчызы" хундүлүг атты ТР-ниң Президентинин 2000 чылдың май 25-те № 666 Чарлын эзугаар тывыскаан.

ТАЙЫЛЫР

ӨШКҮ ДҮГҮ. ООҢ ШЫНАРЫ

Май 25-те ТР-ниң Көдээ спорт-аппараттары дук класстарының дугайында зоотехниктерге ботуни протоколун өткөзүп берип эрткен. Алар-сыны кыжууларын көргөн талазында зоотехниктерге спорт-аппараттарын мектөөлүк хожууну, зоотехник Курган-оол Түпүкчүни Чамбо ажилдыг, тайылбырын кылган. Ооң чүгүлүгүнүн кыска тайылбырын кылырмык.

Сөөлгү үеде туда акаш аларын болааш, душкан-на кижилерге эвээш-биче дугун сайгарып ап турар таарылгалар эвээш эвес болгай. А ону херек кырында хандыр билген, өшкү дүгү хойнуу дүгүлүн чүзү-биле ылгалдыг деп угап алары аны үеде топ чугула апарган.

багай мал деп билдир. Дүктүг техниктиг шына-рынга оод чоон, чингези хамааржыр. Дүктүг дидражы, бижы, узуу, пружина ышкаш херлери база-ла техниктиг шынарынга хамааржыр. Эң үнелик чүве - дүктүг чингелээр түдүм шынары эки болур. Чинге дүктүг хемчээли 20,5—29,5 мк (микрон) болза, ол эң чинге дүккө хамааржыр. Хойлар чартык бөдүүн болгаш бөдүүн дүктүг болза, оон дырышка азы дыдыражы кошкак болур. (1—3 см), өйүндө (7—11 см). Фабрикаларга эң эки дүк - түрүм узууну (7—8 см), херти тыртпай каан азы дыдыраш дүк чингелээр, үстүп болур. Хойну кыргында маша-на-биле чүлө чангыс катап эрттерер ужурул. Шала кыргытынган хойну катап кыргына. А колур хойну дүгү дефеттиге азы дууду дүктерге хамааржыр. Хойну өк каяага каяалаан соонда дүгүңү бажы, ужу, кыры саргыры, сазаналы бээр. Билдиг таварылгада ол дефет болур.

Өшкү дүгүңү барык 30 хуузу хожг чөөк болур. Ол колдуунда өшкүлүрге хамааржыр. Чөөктүң хой болуру - малдың даштыкы климаттан камгаланыр хевирли-дир. А өшкү дүгүңө хамааржыр арыг ангор барык чок. Билчак кээрге, курне стандартынага таа ыршпайн баары ол болур.

Агы үеде бисте бар өшкүңү уксаазында үш хевир бар: бөрүдөө, бөдүүн дүктүг. Оон-биле өг херек-сели, артымык, чеп эжиң ап чорсаң. Шаала бөдүүн дүктүг өшкүлүрүн шоолуга кыргызын турган. Сөөл-үрүдү өшкү дүгүңү сайын эгелдизинден агмы үеде бисте өшкү дүгү 500 граммдан 1-1,5 кг чедип турар апарган.

Дүктүг кургуякталы бээр чылдааны хой арып баксыраар, кежи чунгак-биле холушкаш, кургап тоглааш типтер. 1990 чылдарга чедир хой дүгүңү чинге, чартык чинге, бөдүүн дээш шуптузуна агы-агы күрүне стандартынага аайлаштырып турган. Дүк дужаап тургаш, дүктүг өкү холушкак-да болза, ону үзе тыртпаш. Билчакша ону бора дүккө хамаарштырар. Ылгап чок-да болза, өртээ алы апсаар. Ам билдээ эвес, хевинг-да өске дүк таваржы бээр, үзе тыртпай кааптар. Чамбома МОНГУШ.

Ити класстын өшкү дүгүңө каян өшкүңү кыргып турда, дүгү тулдуш, узуу, ээрилчек-ээрликке болуу болза, ничан оун эң эки шынардыг деп санаар. Шупту чангыс аай ак хевирниң өшкү дүгү узуу 10 см өрү болур. Оон чүгө 40 хуузуна чөк туруп болур. Өнү кыланааш, оон торгу ышкаш. Маана чүгө арыг дүккүр өшкүлүрүнү уксаазы хамааржыр.

Ити класска шала суук, узуу дүгүңүңү кыланаашы хундүскү чырык хевирлиг өңүт, дийлаар дыдыражы эвээш, чөөгү 30 хууга чедир. Шүкү класска бо ийи бөлүккө дүлүпкөс кыска, чангыс аай эвес дүктөр хамааржыр. Колдуунда чөөгү 30 хууудан хой, өнү кыланааш эвес. Даштыкы

херде КТРК "Тыва", үшкүзүн "Тыва Республиканын аныктарынын башкы сымдызы" каттышкан командалары алган. Спорттун янзы-бүрү хевирлеринге эрткен маргылдааларга 1-3-кү черлерин алган спортчуларга шаандал-макталдары деткирлер тысып, хей-адын көдүргөн.

Р.С. Бирги спартакиада эрткен. Ол дугайында сайгарылгалыг чүдүлү бистин солунуңу дараазында номеривден номчуур силер.

Ити класстын өшкү дүгүңө каян өшкүңү кыргып турда, дүгү тулдуш, узуу, ээрилчек-ээрликке болуу болза, ничан оун эң эки шынардыг деп санаар. Шупту чангыс аай ак хевирниң өшкү дүгү узуу 10 см өрү болур. Оон чүгө 40 хуузуна чөк туруп болур. Өнү кыланааш, оон торгу ышкаш. Маана чүгө арыг дүккүр өшкүлүрүнү уксаазы хамааржыр.

Ити класска шала суук, узуу дүгүңүңү кыланаашы хундүскү чырык хевирлиг өңүт, дийлаар дыдыражы эвээш, чөөгү 30 хууга чедир. Шүкү класска бо ийи бөлүккө дүлүпкөс кыска, чангыс аай эвес дүктөр хамааржыр. Колдуунда чөөгү 30 хууудан хой, өнү кыланааш эвес. Даштыкы

ШЫН
Ниитилел-политиктиг солун
Солун 1025 чылдың август 31-де үнүп эгелээ

№ 59 (16219) 2000 чылдың май 30, вторник
Ат салган шагы
Садар өртөз 3 рубль. 21.00

БАЙЫРЛАДЫ
ДЕМДЕГЛЭЭР

Тыва милицияның тургустуңунаындан бээр 75 чылын дем-деглээр дугайында доктаалды ТР-ниң Чааа хүлээп алган. Тываның Араттыг революстуг Намының Топ Колтеди 1925 чылдың июль 1-де шиптирер суугар иштики камгалап эргелелин азы тыва милицияны тургускан. Оон бээр 75 чылдар эрткен. Бо үениң дургузунда Төрөөн чуртуга, төрөл чоңуна төлөптиг бараан болурунун алдарыг

САЙГАРЛЫКЧЫЛАРГА
ДЕТКИМЧЕ

2000 чылдың январь 1-нин медээзи-биле алырга, Тывада 10170 биче сайгарлыкчы бүдүрүлгө бар, оларнын тос муң ажын хуу кижилер. Биче сайгарлыкчы бүдүрүлгелерин дыка хойу азы 38 хуузу садыгда, хой-нииниң чөмөнчилгезинде чедикшикниң ажилдап турар. Нитизи-биле биче сайгарлыкчы бүдүрүлгелерде 4500 кижиге хаара туттуңган. Биче сайгарлыкчы чоруктук хөгжүдөзи республиканың экономиказынын чамдык адырларынга бурунгаар базымны кылырынга

ЧАЗАК ХҮН БҮРҮДҮ

салдары чедиреп эгелей берген. Эрткен чылын иштики нити продукция бүдүреринге оон үлүү 9,3 хуу азы 498 миллион рубль болган. 1999 чылда биче сайгарлыкчы чорукту деткиреринге 2,5 миллион рубльдин инвестициязын кырыштырген. Биче сайгарлыкчы чоруктук программа, хемчеглер, күрүвөдө деткиме чокта бурунгаар хөгжүп сайыраары берге. Ону барымдалааш, Тыва Республиканың Чааа хураалына 2000—2001 чылдарда Тыва Республикага биче сайгарлыкчы чорукту деткирерин күрүне программазын чугаалажып көргөш, хүлээп алган. Ында биче

Күш-культура болгаш спорт-биле өнүктөжилге

Бир дугаар эртип турар бо спортчу байырлагла "Шын" солунун демниг командалы, "Тыва Республика", "Тыванын аныктары", "Сылдысчыгаш" солуннарны, "Башкы" сеткүүлдү шуптузуңу каттышканы "Тыва Республиканы аныктарынын башкы сымдызы" командалы, "Чаа орук", "Улуг-Хем", "Хем-Белдир" солуннарны каттышканы "Муниципал" командалы, Тываның ном үндүрер чериниң, типографияны, "Эне сөзү", "Туви́нская правда", радио, телевидениң база КТРК "Тыва"-ның инженер-техниктиг дирекциязынын — шупту ниятизи-биле 10 команда киришкен.

ЧАНЧЫЛ БОЛУ БЭЭР

төөгүзүңдө бир дугаар эртип турар спортчу байырла-биле бүгү киржикчилерге байыры чедирип, бо эки эгелээшкни моон-даа сонгаар улам-чылап, чанчыл болу бээр дээрзин динвадып, командаларга спортчу чедишкнверни күзөө. Маргылдааның дүрүмү эзугаар волейбол, шыдыра маргылдаалар деге эгелээр турган. Бичалза-даа спортчу хевирлерде дакпыр-дакпыр кирип турар спортчуларның хой болганы-биле волейбол маргылдааның дүш соон-че шалчаткен. Угаан сайырадылгазын эң чараш бурунгу оюну—шыдыраа маргылдаанынга бистин солунун корреспондентизни Борис Ондар биле корректор Сайлык Шагдыр редакциянын адын камгалап киришкен. Херээжен шыдыраачылар аразынга Сайлык Шагдыр эки түнөөлдерни көргүзүп, 4-кү черин төлөпти-биле ээлээн. Ушкү черни радиодан Нина Куулар, ийигизин КТРК "Тыва-дан" Алла Нимаева алганнар. "Эне сөзү" солунун шыдыраачыны Елена Монгуш эң-не хой санны ап, спартакиададын чемпиону болган. Эр шыдыраачылар ортузунда Минжит-оол Саая ("Тываның аныктары") чемпион

Күш-культура болгаш спорт-биле өнүктөжил, каяк амырларды база күш-культура кижизидилгезин сурталдап, пропагандалаары-биле парлагла болгаш информация ажылдакчыларының ортузунга 1-ти Спартакиада майның 27-28 хүнеринде ТР-ниң Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитетинин эгелээшкни-биле эрткен.

бир дугаар эртип турар бо спортчу байырлагла "Шын" солунун демниг командалы, "Тыва Республика", "Тыванын аныктары", "Сылдысчыгаш" солуннарны, "Башкы" сеткүүлдү шуптузуңу каттышканы "Тыва Республиканы аныктарынын башкы сымдызы" командалы, "Чаа орук", "Улуг-Хем", "Хем-Белдир" солуннарны каттышканы "Муниципал" командалы, Тываның ном үндүрер чериниң, типографияны, "Эне сөзү", "Туви́нская правда", радио, телевидениң база КТРК "Тыва"-ның инженер-техниктиг дирекциязынын — шупту ниятизи-биле 10 команда киришкен.

төөгүзүңдө бир дугаар эртип турар спортчу байырла-биле бүгү киржикчилерге байыры чедирип, бо эки эгелээшкни моон-даа сонгаар улам-чылап, чанчыл болу бээр дээрзин динвадып, командаларга спортчу чедишкнверни күзөө. Маргылдааның дүрүмү эзугаар волейбол, шыдыра маргылдаалар деге эгелээр турган. Бичалза-даа спортчу хевирлерде дакпыр-дакпыр кирип турар спортчуларның хой болганы-биле волейбол маргылдааның дүш соон-че шалчаткен. Угаан сайырадылгазын эң чараш бурунгу оюну—шыдыраа маргылдаанынга бистин солунун корреспондентизни Борис Ондар биле корректор Сайлык Шагдыр редакциянын адын камгалап киришкен. Херээжен шыдыраачылар аразынга Сайлык Шагдыр эки түнөөлдерни көргүзүп, 4-кү черин төлөпти-биле ээлээн. Ушкү черни радиодан Нина Куулар, ийигизин КТРК "Тыва-дан" Алла Нимаева алганнар. "Эне сөзү" солунун шыдыраачыны Елена Монгуш эң-не хой санны ап, спартакиададын чемпиону болган. Эр шыдыраачылар ортузунда Минжит-оол Саая ("Тываның аныктары") чемпион

наан, Седен Хертек ("Эне сөзү") ийиги. Данзы Салчак (типография) ушкү черлерни ээлээн. Стол теннисинге 18 спортчу киришкен. Херээжен ойнакчылардан типографияның спортчузу Шончалай Монгуш бирги черни алган. "Шын" солунунун хоочун журнализи Светлана Балчыр чемпионга чүгө чангыс сан ойнадыкшаш, ийиги черже үнгөн. Ушкү черни телевидениңден Айлаң Монгуш ээлээн. Эр улус ортузунга телевидениңден Радомир Кууларга чедер спортчу чок болган. Ийиги, ушкү черлерни Александр Сат (Ном үндүрер чер) Андрей Сарыг (КТРК "Тыва") үлөшкенер.

400 метр хемчээлдиг чадал чарыш эстафетаның эң-не эки түнөөл — 1,05,3 минутаны көргүскөш КТРК "Тыва" бирги, 1,06,7 минута үени көргүзүп типография, 1,06,9 минута болуп телевидени бирги, ийиги, ушкү черлерни алганнар. Волейбол маргылдаанынга кожуунар солуннарнын "Муниципал" каттышкан командалы чемпионнаа. "Тыва Республиканы аныктарынын башкы сымдызы" ийиги, типографияның демиг спортчулары ушкү черлерни ээлээннер

Канат тыртары — күш херек спорттун хевирин, иччалза-даа арга база-ла херек. Маана үш этапка аманатты тыртары көрдүгөр турган, ийиги болза-даа, ийиги этапта КТРК "Тыва" биле "Тыва Республиканы аныктарынын башкы сымдызы" командаларынын конгуч шымырак дээш спортчулары күжү шөвөңип турда, канат ортузундан үстүп чаштай бергенинден мөөрейн ара соккаш, мөөрейн бурузунге 1-11-ги черлерни бергилээн.

Спартакиададын түнөөл-биле типографияның чынды командалы бирги черже үнүп, Кубокту чаалап ап, өртөктүг белектерни алган. Ийиги

Спартакиада байсылал Кызылда "Совет Тываның 5 чыл" стадионунга май 27-де эртенгенин 10 шакта командаларның байырлыг чыскаалы-биле эгелдээ. Спартакиададын кол башкарыкчызы В.Хопров, ТР-ниң Спорт болгаш күш-культура комитединен кол судья Вячеслав Маадиевич Кара-Тонвугга спартакиададын киржикчилери маргылдаага белегени илеткээниниң соонда, ТР-ниң күрүне тугун көдүргөн.

ТР-ниң Парлагга талазы-биле күрүне комитетинин даргазы Анатолий Сергеевич Серен парлаганың

кырышкен. Съездиге илеткел кылып тургаш, политиктиг шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

киришкен. Съездиге илеткел кылып тургаш, политиктиг шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

киришкен. Съездиге илеткел кылып тургаш, политиктиг шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

киришкен. Съездиге илеткел кылып тургаш, политиктиг шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

Спартакиада байсылал Кызылда "Совет Тываның 5 чыл" стадионунга май 27-де эртенгенин 10 шакта командаларның байырлыг чыскаалы-биле эгелдээ. Спартакиададын кол башкарыкчызы В.Хопров, ТР-ниң Спорт болгаш күш-культура комитединен кол судья Вячеслав Маадиевич Кара-Тонвугга спартакиададын киржикчилери маргылдаага белегени илеткээниниң соонда, ТР-ниң күрүне тугун көдүргөн.

ТР-ниң Парлагга талазы-биле күрүне комитетинин даргазы Анатолий Сергеевич Серен парлаганың кырышкен. Съездиге илеткел кылып тургаш, политиктиг шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

Сөөлгү шақта

Сержей Шойгуңуң удуртканы "Чангыс эп-сеткил" хой-ниити шимчээшкниң май 25-те Москвага болуп эрткен оон бирги съездиге политиктиг партия кылдыр эде тургускан Оон ажилында РФ-тин Президентини В В Путин

Чечен дайнызырактарының хөдөлгөнчилери сөөлгү үеде илдепкейип эгелдээ. Автомашынага чоруп орган Иркутскинин омончуларының хевиртен халдаашкын кылган Түнөөлде 3 кижиге өлгөн, он хире шагдалар балыгланган.

РФ-тин Президентини В В Путинниң чурттуң эрге-чагыргазынага политиктиг реформа чорудар дугайында хоойлууну Күрүне Думазына чугаалажыры саадырнын чамдык губернаторлар депутаттарга сүмөлөп турар апарган.

“КОЙГУННАР”

• Болган таварылга •

Чыргал-оол, Болат-оол, Тенек-оол суур кыдынга ойноп турганнар...

Тенек-оол бир нычпал халып тургаш, черге бир калбак чепке илдиктеп, барып ушкан.

Оолдар магадап, тудуп суббап шаг болганнар. Оларнын эй шыраа Болат-оол боюнча дадарык...

Ам чүү боор, оолдар койгун болуп ойноп эгелзэн. Бир-ле дугарында Болат-оол койгун болган.

Койгун — Чыргал-оол — Авай, авай! Ужам, ужам. Ат-ла болду — деп алгырып, черде теккиленип чыткан.

Улуг улус оолдарын тып алгаш, ойноп турган боозун көөрге, эрги хевирин карабин боозу болган.

ЧИИК, КЫДЫРА КӨРБЕС

Чечен чогаалга, ылаңгы поэзияга күжүн шөпөн чоруур улуг-бичи өр, хөрөөжөн-даа тыва кижилер өвөөш өвөс.

Хандагайтыда Мамыр-оол Деминин чамдык шүлүктөрүнө болур-чогуур үнөлдөй чогаалчы А.А.Держой “Шының” бир номеринге берген.

Ажыл-иштиң калдымын-даа “Амзаар” ужуз таварылканын даянатпышаан, шериг албанында башкы, удурткучу ажилдарга чедир дес-дараалы сапак көргүсүн.

ном-дептерлерлиг, оларга чогаалчы өзүлдө кажанда артык өвөс. Ундүргөн чымдыларыннын санында, солуннарга шүлүктөрү ууда-дараа парлаттынып, радио, телевидениеге дамчыттынып турарында хамаарылга чокка ады-сыны, оларнын мергежили улам бедир ужурут.

Сөөлгү үедө ада-нелер, угба, ченелер, даай, күүйлер, думалар, чаштар дугайында шүлүктөрү солун-парлаалда, чакс соонда мөөгү дег, элбеп, нештерзөн, оларнын ураччен денели бир дөмөй чогумчалыг деп чугаалаары берге.

Черле шору уткалыг одурулар. Ынчалза даа “Ыт” шыкшс мномыштыг, бугурадиг.

Чамдыктары бака-сокка аянпап каан байыр чедиршиккенири, оларны төлөш парладип турары кижилер ангы-ла кыйна. Кижиге өөрүшкү, кудурал турбай кавчаар.

Алдын кезин көдүп олгон чоронгош Айка черле турбайлы диксан, чыгыш-дыр.

Хорозунда кодон хойбар чытып олтуп — деп Сукпак школазында 8-ки классчы Чодураа Ондор бижзөн.

Чуруу кончук мншар чугуа — Президентилг болгонмык — деп одурулар-биле дооскан.

Чуруу кончук мншар чугуа — Президентилг болгонмык — деп одурулар-биле дооскан. Президентилг ачаа чугуу тып, садип бээр дээзи-зыг сагындырар.

БАРДАМНААР АШАК

ЧЕЧЕН ЧУГАА

Шагда болган чүве дээр. Ынчаа шуту бичи бис. Шагаалаарын ол үедө сок-садип, хоруп-даа каан үе турган болаа, бистинд чоок-кавынчы аалдары Шагааны үргүлчү эртерип чораннар.

БОДАНМАСТЫ БОДАНДЫРЫПТАР

Чоокта чүве ийин. Чоора Кызылда “Дашты-Хокка” кыры диксиринис 4-ку, 5-ки микрорайондорунда тыва акы-тогу кодуудыңа хавра туттунган, акылдык көргөн, мында-ур болбон, бою улуг уруу Розанын башкылык акылдан турган 9 дугар школ-танымнага республика башкыларынын солун конференция-чылы болур дараагы диксондорунан “Артык турган кыж эртерип атык дүлгөр” чүве дээр шыкшс, дүң-даныш чөдө бердир.

АМ БУТАНЫ МЫЙЫЗЫН-ДАН АЛЫР ДЭЭНИ ИШ-КАШ, чугааже дорт кирзөн. Мен бо улаада конференция доктааваны боладым, чүге дээрге чугаа уай бээр боор.

Бир-ле катап мырыңай чоокку үедө мындыг таварылга болган. Харын-дараа буттун чоок дөргүл-терлини аразынга болганы ашактыг дугайында тоожуп ором мен. Оон бардамнаар жымлынар че деп думаларымны элзедип эгеледим.

Урав-оол думам бурунгу көүрүлгөн шору билер чүве. Олар аразында авам база даштымыртаа кирип келген. Күзүм белеткеп алган үргүренилг калдым бузуу, үнө берген турган киж.

Авай, Чучак угбам Кызылдан кээп бардамнаар чедип келген кижэ өвөс бе. Ооң бардамнаарын албан көүрүдүр — деп бо ийин. — Паш долдуур үстүг, чалгыг эйт дүлөр болган-дыр силер.

Адам улаштыр менче көргөш: — Бо чүү деп дөмөй эдил оравын ол, уруум. Тенек ол думаларын сени өттүңгөйл. Дээди эртемниг, төп черде келген кижэ дээр аргажок. Дүүн келжэ бир аяк маңынын бизин арай деп төлдүр чидиң чоп. Өршээ, авыра! — дээш, ам кээп үргүренилг калдым стол кырынга салып, делгей берди.

апар, кирген, көргөн мен, чалгыс өвөс удаа. Чуруктуу башкы Шаравин ажылдаан соонда чак кирген, моорлааны ол болду. Уран талат деп чүве ол кире боор чүве-дир ийин бо.

Бирги каятта, делгем өрзөлдө тургузуу каан тыва өгнү соңуураал-биле бакылаш, Эрзинеде өгүл даайым Соан-Кара, күүбүм Серей суларын сактып, кезек соңуураа чоруй, ам ийгиг каятче зейлиг үндүм-не. Шак арай эрте, залда ийи холдуң 5-5 салааларыңа ден 10-на чедер-четпес кижэ бар. Ийе, амдызында. Ол школа залы өвөс, а кавдыр-быр клуб, Культура бажынынын иштанды сагындырды.

Аларымнын 10 ыракта ажыг ажы-толудун чүгдө дөртүтүс чок. Арткаанары язым-буру албан-ажылда хаара туттунган, ада-невистын адын сыйкайп эки ажилдап, чурттап чор бис. Хөй кижэ болгаш, мындыг бе, чалгыс шахта оларынчыс дөгере ажы-толү-биле кавдыр-бир черге чыгып кээр арай болдумай тур. Оларын дөгереин чалгыс черге, чалгыс шахта бир чып көрзе деп менде бодал бар. Бүдөр кире чүве.

А мээң чие бир-ле чүвени орай-сомнай, чуруй кааптарымны баажны ачам Шаравинде деп бодалар кижэ мен. А кыс угбалаарымны улазынга ораашпазы — авамда. Ынчаа бичи хэрээндө дөзеп, ус-шевер болган. Чуруза чуруур чазанаа чазаныр. Ынчаа-гаш бе, мебель фабрикасында дизайнер.

АНЫЯК-ЧАЛЫБЫ ШААН-ДА Эрзинеин Кызыл-Сыл-дис школазынга баргаш, Кызыл-Аргы дузалал школазынга кезек чыл ажилдаш, ам шуут-ла Кызылда келген башкы элтен, оон өскөн-төрзөө, ток кээп душкен чер-чуртуу база Кызыл деп сес-биле холбашкан өвөс бе дээрзин эгезинде соңуураалым.

Кызылдар биле актарын тутулду, чаалажып чораны Оттук-Даш, Улуг-Хем чурттуг мен. Чогуу төк кээп душкен черим ам далай дүвүчкө кире берген Чаа-Хөл, Көк-Чыраа шынаалары ол. Ам чер-чуртумга ийи-чалгыс четкенimde, чаа Шагаан-Аргы чанында белгезип Көк-Чыраа уунче чажым чыгып, аш-чемим дээзикиң өргүч чор мен.

Кызылдар биле актарын тутулду, чаалажып чораны Оттук-Даш, Улуг-Хем чурттуг мен. Чогуу төк кээп душкен черим ам далай дүвүчкө кире берген Чаа-Хөл, Көк-Чыраа шынаалары ол. Ам чер-чуртумга ийи-чалгыс четкенimde, чаа Шагаан-Аргы чанында белгезип Көк-Чыраа уунче чажым чыгып, аш-чемим дээзикиң өргүч чор мен.

Качпап скульптор апарды, өбгөлөриде мындыг улус турган бе, салгал, хандымыр дамчып келди-ле ийианын? — деп баштайгы айтырмын ол.

Шуут турбаан дээр болза, арай меге апар. Ачам кончук ус-шевер, чазаныр кижэ. Бисти, 10 ажыг акы-толуд, азыраар-тежээр дээш кылбаа-туппаан чүвени чок. Мал-даа мадалап турду. Улуска аптара, үлгүрү дээш кылып, сөңзөн чүдүрүлүн чезезин ол дээр. А авам даарыныр, ус-шевер кижэ. Бисти ачам хырыныстан ашатпайла, а аваныс экти-вистын элетпейн чорам. Ам оларынчыны каймың-даа чок. “Кижэ болуру чалгындан, аш болуру кулуундан” деп тыва өбгөлөрүн чиге мерген солгезэн.

Аларымнын 10 ыракта ажыг ажы-толудун чүгдө дөртүтүс чок. Арткаанары язым-буру албан-ажылда хаара туттунган, ада-невистын адын сыйкайп эки ажилдап, чурттап чор бис. Хөй кижэ болгаш, мындыг бе, чалгыс шахта оларынчыс дөгере ажы-толү-биле кавдыр-бир черге чыгып кээр арай болдумай тур. Оларын дөгереин чалгыс черге, чалгыс шахта бир чып көрзе деп менде бодал бар. Бүдөр кире чүве.

А мээң чие бир-ле чүвени орай-сомнай, чуруй кааптарымны баажны ачам Шаравинде деп бодалар кижэ мен. А кыс угбалаарымны улазынга ораашпазы — авамда. Ынчаа бичи хэрээндө дөзеп, ус-шевер болган. Чуруза чуруур чазанаа чазаныр. Ынчаа-гаш бе, мебель фабрикасында дизайнер.

АНЫЯК-ЧАЛЫБЫ ШААН-ДА Эрзинеин Кызыл-Сыл-дис школазынга баргаш, Кызыл-Аргы дузалал школазынга кезек чыл ажилдаш, ам шуут-ла Кызылда келген башкы элтен, оон өскөн-төрзөө, ток кээп душкен чер-чуртуу база Кызыл деп сес-биле холбашкан өвөс бе дээрзин эгезинде соңуураалым.

ЧИИК, КЫДЫРА КӨРБЕС

(Төңгүзү, Эгеми 3-кү артында).
Тыванын муруну кожуунура моол таладан кызгаар үрөшкүннери, оор-сук, өчүк-чөгүгө күштелип турары нарын айтырар. Ону Тес-Хемден Клара Чинмит шүлүк-биле илередипти "Моон сонгаар боданылы" деп эге-биле бижип орадаска. Чурттар аразында черүлдээлиг айтырмалары үр чурттап шыдавас шүлүк одурулары-биле эвес, дипломаттыг арга-биле шийткүүлөр ужурулур. Кадагаты күрүне хамааттыларынын бурузуу "боданылы" деп сөс-биле чүгле болууска хүлээп алган херээви эвес, политиктик репрессиялар-биле база холбашканын Клара Маадырванна чангыс черчуртту Ч.Кара-Күске бижээнин номчуучулар билдир, ол азка турскаал тургусканын теледиди-дыгалардан-даа көргөн бис, оу тес-хемчилер боттарынын-биле үнелеп көөр ыйнаан, Чангыс астын овуру-хевир, төөгүзү

— бугу Тыванын чылгы малы-биле бир мөзүлөш эвес, ол дугайын дыка хөөктүрүп далбыраан херээ чоко боор.
Бай-Хаактан башкы Шолбан Ооржак "Тос эми" деп шүлүүн гимнастика (сула шимчээшкни) хевирляг кылдыр бижээни, сөстөрүн хойулаары — авторну херээ. Ону күш-культура башкылары-биле дуржулга солчулгазынга ажыллап болгу дег, эмвелегерини санбөлөтөлөн-веринге база үндүрүп ап болур-ла ыйнаа, ыңчалза-даа ол уран-чечен шүлүк чогаалы болуп шыдавас дээрзин авторуна айтыр апар. Башкы шүлүүнү эдертгип чагазында "солунуң ээлчеглиг доктаамал шүлүкчүзү болур" күзелин дивнаткан. Ол дээрге биче сеткилдиг эвес чорук-тур. Черле ычаш бо болгаш өске-даа бижикчилерде шүлүк чогаалын чык көөр, кош-как бижиттинген чүдүлдери солун, сеткүүлдерге сыгаксаар хөөн оларын чагааларындан биддинип турар. Кызыл хоорайдан Мартын Саңдай-оол "Сайыра-ла, Кызыл хоорай" деп аттыг одурулар бижип алгаш, оозу: "Эдиң, чаазап солунуңарга чырдыран дидемин" — деп бижээ. Чогаалын

кижилерге эттирип ап чоруур автор мергежил талазы-биле өспөс. Авторун үстүдө "шүлүү" на-ысылал дугайында мур-нунда бижиттинген хөй сангыт ыры-шүлүктөр-биле бир майык. Ында:
Төрө херээн баштап оорат
Төгүлүгү Кызыл хоорай — дээн ийи одуругдан-на авторнуң сөс, илередиг талазы-биле чегей билдире бээр. Төрө херээн хоорай эвес, кижилер башкарып турар болгай. Бо автор мундуг янызыл "шүлүктөрүн" кармактап алган, кулумчула, харын-лаа садыг, хөй-ниити черлеринде чогаалга хамаарылгалыг кижилер бажы до-зуп чоруур кижилер дээрзин билдир мөн. Чогаалчылар-даа болза ажылдаар албан черлериг, садмг-наймазын-даа кылп чол-чуур кижилер ышкыыл. Душкан-на черинге шүлүүн көргүзүп, номчуп чорууру этикага таарыш-пас, эпчөк деп чүвени автор билги дег.
Бай-Тайгадан Кыр-оол Иргиттин "Кадай кыстар" (ийи сөстүң аразынга делес турар ужурул) деп 4-ле строфа аянаан одуруларында чагыс-даа бижик демдээ (турза чогуур "чартык, улуг сектер", дефис салдын-маанындан) үн доктааш-

кын, домактын төнгөн утказы бидинмес. Ол бистин херээжен чоңу-стун бо кезеэн "эрлер до-зуп, ээртиленеп", "ада-лары аңгы башка алды-чеди ачы-тодуг", "арын-нуур чок", "салым-чолу айлашпаан", "дуурайлап мегелеткен дугуйктар, ажыг хоран арагага алдыкнаар" дээн ышкыаш аар сөстөр-биле "сагыл четтирткен". Ындылар бар болбайн аан, ыңчалза-даа эге ниити болганда, шүптү кадай-кыстар ша-ла ындыг мөзү чок ышкыаш бидинер — берге-ле дорамчыла!
Бо чүдүлө көргөнви-сы ышкыаш чүгле шүлүк аян-хевир кырген, ханы утка, бодал, чурумал-даа чок, "шүлүктөрүн" бистин солуннарыны, харын-даа "Улуг-Хем" сеткүүл пар-лау, оларын авторларын радиотеледидимгалар-даа (чүгле парлагалга ийн-чангыс шүлүү, ады кестүп келген дээш аан) "чогаалчылар" деп мак-тап, чарлаарын кедереп барган. Солуннар олар чокка-ла тускай сорулгалы, чаазап, кожуу, хоорай, суур хемчээли-биле чырдыр темаларыг, бо берге уеде экономика, политика, социал байдал-дар талазы-биле шийт-пирлежир айтырмаларыг

болгай. Шүлүк янызылг чүве сомнап алган кижилер бистин херээжен чоңу-стун бо кезеэн "эрлер до-зуп, ээртиленеп", "ада-лары аңгы башка алды-чеди ачы-тодуг", "арын-нуур чок", "салым-чолу айлашпаан", "дуурайлап мегелеткен дугуйктар, ажыг хоран арагага алдыкнаар" дээн ышкыаш аар сөстөр-биле "сагыл четтирткен". Ындылар бар болбайн аан, ыңчалза-даа эге ниити болганда, шүптү кадай-кыстар ша-ла ындыг мөзү чок ышкыаш бидинер — берге-ле дорамчыла!
Бо чүдүлө көргөнви-сы ышкыаш чүгле шүлүк аян-хевир кырген, ханы утка, бодал, чурумал-даа чок, "шүлүктөрүн" бистин солуннарыны, харын-даа "Улуг-Хем" сеткүүл пар-лау, оларын авторларын радиотеледидимгалар-даа (чүгле парлагалга ийн-чангыс шүлүү, ады кестүп келген дээш аан) "чогаалчылар" деп мак-тап, чарлаарын кедереп барган. Солуннар олар чокка-ла тускай сорулгалы, чаазап, кожуу, хоорай, суур хемчээли-биле чырдыр темаларыг, бо берге уеде экономика, политика, социал байдал-дар талазы-биле шийт-пирлежир айтырмаларыг

солунга үнген чогаалдарны дүжүрүп парларда, "Улуг-Хем" сеткүүл парлаттыгынын айтыры албан" дээн ышкыаш сагындыргалар барымдаалаттынган, сагыттынган турар күзеп-чег. Үндүрүкчүлөр чогаалдарын элип каапкаан таварылгада чамдык авторлар бижээ чүдүлүп парлап-пайн, дедир аппарип турар таварылгаларын деткир херек. Оон-биле кады, кедээде, хоорайла-даа литкатыжышкына-арда бактаап турар бижикчилер бижээ чүдүлдерин, шүлүктөрүн хамаарышкан болгумунге сайгартып, парладып ап турар болза, ол чөптүг айтырдыр, кожуунар солуннарынга хамаарыштыр база ыңчал болза эки. "Багай бижиттинген чогаалдар номчуучуларга кестүп келбезин дээр болза, оларын парлавын дээр" — деп, С.Б.Пюрбонун негеп чорааны бөгүн-даа күштүг. Сөзү-биле аялгазы бириппез, чевен, "чакпын" дигир ырылар база парлагалга үмөс ужурул. Шенеп биче чоруур авторлар ЧЭ-ни литконсультантызын оюп эртпезе чогуур.

Төрө херээжен хунуңер-биле!
Бистин авазыс Бичи-Уруг Дамдыновна СААЯ Өвүр кожуунуң Саглы школаында 37 чыл иштинде библиотекарьлап ажылдап турар.
Авазыска Библиотекарьлар хунун таварыштыр эртеңги хунуң херели дег аас-кежикти, дээрде түмен сымдыстар дег өөрүшкүнү, шулураан кара суг дег узун назынын, ажил-ижинге кезээде каткы-хөгүдү чоруурун йөрээдивис.
Уруглары, оолдору, күдээлери, көннээтери база оларынч уруглары.

АРАТ ШӨЛҮНГӨ
Россияның Уруглар фондузунуң Тыва Республика салбыры, Тыванын куруне филармониязы **ИЮНЬ 2-ДЕ 12.00 ШАКТА**
Делегейниң уруглар камгалалынын хүвүнге турсакааткан

"УРУТЛАР БАЙЫРЛАЛЫ"
деп театржыткан шоу-көргүзүгүнү эрттерер.
ПРОГРАММАДА:
1. "Ураанхай" — "Бичиң чурт-2" мюзик-холлдуң концерт болгаш "Тоолдар театры" ойнаарактар болуу;
2. Роллерлер чарыгы;
3. Асфальтыга чуруктар конкурзу;
4. Оюунар, конкурстар, аттракционнар, ырылар, танцлар, хөглөшкүн, хулумзүрүглер...!

Парлагадан "ӨЛҮГ МӨЧҮ КЕЗЕРИ ООН ДЭЭРЕ"

ССРЭ-ниң 16-гы дугаар эвилелдешкен республиказы деп баштактаны аарак адаарыс кожавис Моол Арат Республика база-ла социализмден адырылгаш, экономиктиг сайырылчак бодунуң оруунуң уг-шани тыва берге.

Амгы Моол "Азияның драконнары" деп бай-шырак курувеле-биле салдынайма болгаш экономика талазы-биле харылаалыг. Оң анык хамааттылары Корея, Япония, АКШ-тын улуг өөредилге черлеринде өөрлөш турар.
Бичалза-даа амдыралда эки биле бак дес-дараалап чоруур дияж болгай. Чамдык моол анык-өскен барыны чүктүң сайырап-гай курувеле-биле келген рок-музыканы аар хевиринге сагыш-сеткилин алыскаш, ада-өбелериниң чаңдыларындын хооруп, албаараан үел-бодал-биле корум-чурум үрөп-даа турарлары бар.

Ам номчуучуларынч кичөөгейне Моолда неде-ле сангыда үнүп турар "Амралтын сонин" ("Даштагыла солун") солундан "Хөөрлер казып, өлгөн улус мөчүзү дорамчылар кем-херек үүлгедикчилери тугтурган" деп материалдан окулганы бараалгаттымыс.
Ула-Батор хоорайның озаа кем-херек үүлгедикчилеринге улур демсезир ки-лдистин шагдаа ажилдакчы-лары, кижилер дивнат бенин корга бээр, бужар херекти илереткен. Ол кем-херек үүлгедикчилери 23 харга чедир аныктар бооп турар.

Олар хары шажынын номуна бүзүрп дүне када хөөрлерин каскаш, өлгөн кижилерин мөчүлериң хөй кезип, дорамчылап турганар. Оон соода арын-башың аны-буру өнүгү будуктар-биле булду алгаш, өлүмүң металл (дет металл) деп музыкна-ны алгыртып алгаш, дивы-лап, саманпак болуп тур-ганар. Оларынч эң сөөл-гү дорамчылашкыны Моол-дуң база бир алдарлыг кижизиниң мөчүзү болган. Олар ол мөчүзү чаа-ла хөй кезер деп турда, шагдаалар туул алган. Хангың "оюн" төмөңдө-ле аныктар оожургавай шагдаа ажил-дакчыларынче мынча деп алгыртып турганар. "Бис дигир кижилерин көөр хөй-үвүс чок, дигир кижилер өлүрүнниң орунуга өлүг мөчү кезип турган дээр. Шагдааларың-даа көөр хөй-үвүс чок".
Бо "кижилерин" туткан соонда, шагдаа ажилдакчы-лары коргунчү болгаш бужар херектин дугайында МАР-ны Президентизинге чедир бо айтырманы көдүрерин дугурушканар. Ол херек хамаарыштыр 15-тен 23 хар чедир аныктарга (бир кйс, он оол) кеземче херээп оттурган.

МАГАДАП ЧОР МЕН

Төрөэн Тыванын боду бүткен кайгаларың чаражы, хүндүлөшчөл чону сөөктөн келген аны-буру нацияның коюлган чыгыс көргөш-лө сөптөшкө бугу назымында утунчүрбөс чыгыш сактылышкынары өртүрөр болууна!

Бо чылдың февраль 26-да "Шың" солунга "Турим өзөө — бодууста" деп Маадыр-оол Ховалыгың чүдүлүн наиз-биле деткиншан, амдыралыңда душ болган бо таварылганы бижидим.
1999 чылдың күзүндө каш өшкү-хоом чаңп каан алымы Маадыр-оол Егорович, Вера Араптановна Лопсаннарын өйне Чаа-Хөл хемин огулуну чүктөпкөш, сүстүрүп кезип кээрвис билек, аалчылар хүлөп алыр деп аштанган, аш-чөм кылган дендиг чай чок чоруп турду.

Кожавис Хакасия, Красноярск край турис тереи маршуттары Тывага тавартып кылгаш, бо хүн бо аалга Москва-дан, Красноярскден, Абакандан туристер кээр билеп алдым. Тыва өгү олар хөлчөк сонуур-гаар дээр, өгү ая кийр аайлажып кыриптим. Ажил-иши, шевер Вера Араптановна өгүндү бугу дериг-херекселдерин болу кылдыр, кидистери, брезентизин, көжегелерин каш ай бурунгаар чаарт-кан, кады даарыжып-даа турду. Ол хиреде-ле ол Чаа-Хөл кожуун чыгыр-ганын кабинеттерине турган торгу көжегелерин өгүндү ханаларына шыварын сүмелдээ. Туристер кээрине чедир каш миңуна бар дээрге, дүвү-далаш өгүндү шалазын чүй каапкак, торгу көжегелерин өгүндү чып-шыр кадай кааптым. Чагырманы ийги кадында бирги кадынче шөйлү баткан узун хевистерин өгүндү даштынга шөрбөш, чадыптымыс. Туристер кээрин чаңгыс хонук бурунгаар сагың дидириг: харын-даа боор-за, соктаан тараа-далга, шөйлүп турар быштак, ааржы, курут, өрөме, смета, хойпак, тыва арага дээр, национал чевнерин кылп четтинипкен болду. Вера Араптановна чай-чок ажилдар дээр, бажын бени дидиң четтик-пез боорга, бажын чугаш, чараштан, байралда-дын хевий кет" — дидим.

Баштай-ла кожуунуң культура кидизи, Кызыл-Даг суурун бот-тывын-гү артистери тыва хөгжүм херекселдериг, национал хелтерлиг, сыг-тырылг моорлап келди-лер. Хойну туристер көрүп турда догерер чүве дээр өгү чанынга экеп баглап кагдылар. Албан-биле эккелген Аленың авазы хакас омактыг Алексее-ван салаттары кыла бер-ди. Мээ-биле кады кел-ген Артыгын чээрден чып, суг узуп, дузалажып халып тур. "Орустат алыр эвес мен, аалчылары сен уткуп, тыва чадылдарын, тыва чевнерин канчар кылды-рып тайылбырла көрөм" — деп, Вера Араптановна мени дидеи.
Чаа-Хөл сууран чадаг спортчу хептиг келген болгаш, тыва торгу тон-нарлыг артистерге адаар-галдым-даа.
Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Төрө херээжен хунуңер-биле!
Бистин авазыс Бичи-Уруг Дамдыновна СААЯ Өвүр кожуунуң Саглы школаында 37 чыл иштинде библиотекарьлап ажылдап турар.
Авазыска Библиотекарьлар хунун таварыштыр эртеңги хунуң херели дег аас-кежикти, дээрде түмен сымдыстар дег өөрүшкүнү, шулураан кара суг дег узун назынын, ажил-ижинге кезээде каткы-хөгүдү чоруурун йөрээдивис.
Уруглары, оолдору, күдээлери, көннээтери база оларынч уруглары.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Кажыкчыларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Бирги бөлүктү үдептер-вис билек, Красноярск крайдан, Хакасиядан чер кыры-биле келген аян-чорукчуларын элзэн дур-жулганы алкан болгаш, оон-даа бедик денелге, дидим-чоргарымыс кон-чүт уткуп алдымыс. Ийги бөлүкте Тывага 2-3 катап келгенер база бар болду. Бо уладаа хөмөй-сыгыт, тыва ырларга улаштып, "Чаа-Хөлүм" деп шүлүүнү чуугалааш, Тываның боза бир озагай району бозу Чаа-Хөлдүң бөгүнүгү кестүрүндө-даа чараш черлерин Саия далайын-суг шыгжамарынын алдында барганын чуугалап бердим. Ийги бөлүк москвачылар ышкыаш эвес, сүт арагазы аяк-аяк-биле, аш-чөмүн нары-шээр чокка тоттур чевнерин улус болду. Ат-сымысты, алдрестеривисти тавыжып, ам шуут шагдаан тура таныжар өнүктөр дег хөөрежиң, аалчыларынч "эзегиниз дивың берген" (тыва аразың чоору башче теп үнерин олар билбес болгаш "слабый напиток" деп ийип турдулар ийи).

Чүге-ле мынчар тайыл-бырлап бижип турар кижилер деп кайгавар. Чүге дээрге бисте турим чаа-ла сайырап эгелзэн болганда, эң баштайгы уткуп хүлөп аларында кончүк хамаарылгалыг деп боодам мөн. Маңаа Чаа-Хөл кожуунуң чыгыр-ганы, культура кидизи, спорт комитет, арат ажил-агыны, социал камгалал төвү (Монгуш З.А., Шырап Николай, Дугар-Суруң Михаил, Чажытмаа Белек...) эң-не

кол ролду ойнаан арат ажил-агының өг-бүле Маадыр-оол Егорович, Вера Араптановна Лопсаннар, кожалары Кара-кыс Сергеевна Шөмбүл-дер, Кызыл-Даг суурун алдар-суратлыг, бот-тывынгыр талантылыг артистери дээр, өскелер-га аян-чорукчуларын мындыг бедик денелге уткуурунга өззөш эвес улуг-хузуун кийргенер.
Чөкөжелериң хевистерин чагырма дедир апарган болгай. А ол уеде аалчылар хевестер дедир эң келген болза, бис "авектод" дег боор частымыс. Ыйча хөй кижиниң аян шынарлыг аш-чөм, суксув-биле халдырып деп чүве (арта чаңгыс хонук шитиде) берге-ле, Лопсаннарын кайзын-даа ажил-иши, шалыпкың, арага-лары шипс, хүндүлөшчөл, биче сеткилдиг, өвүнү ишти-даа, дашты-даа кезээде арыг-силгит, эмге-сөксел-диг, ажы-толду-даа ботта-рып ышкы эрес-кежээ, ала-незиге хөлчөк дуза-лашканындан шыдаанар. Турар чер Чаа-Хөл сууран ырак эвес, өзза-чараш Чаа-Хөл хемин эрииде. Черле мынчар өг-бүлени Чаа-Хөлге көжүп келгеш-ле танып алгаш, бо ху-верге чедир кады төрөө-нөр дег эдериң чор бис. Оларынч кылган үдүл-херээ, төлөптүң "Эге сөзүңгө" № 19 (300), 1998 ч. июль 15—21-де бижээ мен. Туразы улуг, чүв-е-ниң кедизин бодал билбес өске өг-бүлө болза "тускай ажал-шаналдыг ажил эвес, мыңаш шүдөп турбас" дээр, мынаан болза, албадар арга бар эвес.
Бо кезп чоран аян-чорукчуларымыс Тываны тавартып кылып алган Хакасияны турисин маршуру-биле келген болду. бирги бөлүк сүт оруу-биле кел-геш, чер кыры-биле чоруп турда, а ийги бөлүк чер кыры-биле келгеш, бирги бөлүктүг келгени тепло-ходо-биле Саия далайын таварты эжиндир чан-ганар. Тыванын кол турисчи маршуру "Саия Хемик Шың" солунуң доктаамал турим билгилерин, оңоо хомсарышкан охыктыг ара-сумалери, конкурстериң (экскурсовод, тайылбырлакчы-үдөкчүлөр, тайылбырлакчы-оңулдурукчулар аразы-га), ус-шөвөр, сыгыткы, тоочу (2-3 талантылың) оңың, балыкчы, арат-фермер, чөлөкчү... салым-чөзөңгүң ижилерни туриске кылды-ры-биле шилпир чоралдарың парла-ла турар болуң!

ТУРИЗМНИ ХӨГЖҮДЭЭЛИНЕР

МАГАДАП ЧОР МЕН

Төрөэн Тыванын боду бүткен кайгаларың чаражы, хүндүлөшчөл чону сөөктөн келген аны-буру нацияның коюлган чыгыс көргөш-лө сөптөшкө бугу назымында утунчүрбөс чыгыш сактылышкынары өртүрөр болууна!

Төрө херээжен хунуңер-биле!
Бистин авазыс Бичи-Уруг Дамдыновна СААЯ Өвүр кожуунуң Саглы школаында 37 чыл иштинде библиотекарьлап ажылдап турар.
Авазыска Библиотекарьлар хунун таварыштыр эртеңги хунуң херели дег аас-кежикти, дээрде түмен сымдыстар дег өөрүшкүнү, шулураан кара суг дег узун назынын, ажил-ижинге кезээде каткы-хөгүдү чоруурун йөрээдивис.
Уруглары, оолдору, күдээлери, көннээтери база оларынч уруглары.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

Аян-чорукчуларын баштай келген бөлүүн аян-ыр-биле тыва чаңыл өзүгар уткуп алгаш, тыва өгү херээжен ээле-риниң олуларында эгел-ээр, өззагай ылгаарын-лары, тыва чевнерин капчаар кылганын орус дылга тайылбырлап бер-дим. Олар Алексееваның кылган ногаа аймакты салаттарын чүгле амзап кааш, тыва далганы, чыңаг-тараны, өрөме, сметана-биле боова-боорзакты, быштакты шөе тырта аарж, ааржы, курутту аажок-ла амандан-арын, аразында кайгап-сонуургааны чажырбай, чооглап олурдулар ийи.

ХҮРЕШ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ МАРГЫЛДААЛАР

ТР-ниң Спорткомитети Россияның алдарлыг тренери Ч.Ооржакка турсакаалып "Азия төвүңү" шаңналы дөөш хостуг хүреш талазы-биле **БҮГҮ-РОССИЯНЫҢ МАРГЫЛДААЗЫН** июнь 3-4-ге эрттирер.

Профрестөвүлелдин "НАЙЫРАЛ" шаңналы дөөш хүреш талазы-биле ТУЛГАН БЫРГИ ЧӨР ДЭЭШ

маргылдаа "Хүреш" стадионга **ИЮНЬ 4-ТЕ 14.00 ШАКТА** болур. Россияның крайларынын, областарынын, республикаларынын, Моолдун, Тыва Республиканын эң күштүг мөгелери киржир.

МАҢНАЙ-ООЛ ЧҮЛДҮМОВИЧ ООРЖАК

Улус өөредилгезиниң тергинни, күш-ажылдын хоочуну Маңнай-оол Чүлдүмович Ооржак май 28-те 65 харлап чорааш, үр эвес арааш, мөчөөш.
Ооржак Маңнай-оол Чүлдүмович 1935 чылдың декабрь 24-те Чөөн-Хемчик кожуунуң Ше-миге төрүттүнгөн, дээди эртемниң педагог.
1956 чылдан 1963 чылга чедир Чөөн-Хемчиктин Хөндөргөйге, Шемиге башкылап, школа дирек-торлап чораан.

1963 чылдың апрель 22-ден партия Чөөн-Хемчик район комитетиниң пропагандазы болуп, оон соонда Чадаванын бирги школазынын директорунга, 1970 чылдан эгелзеш башкылар билин бедидер институттун дирек-торунга, Кызыл хоорай-ны ийи дугаар школа-зынын директорунга, 1974 чылдан эгелзеш профес-сор болганда, саарылгалыг сайгарыл-чылар туриске ажилда-ыра, оларга түр уеде үндүрүп чингелелерин тургузары чөптү. Ажил-агынын аайы-биле барып көрбөөн кожуунармыга чедип, төрөөн Тыванын өззагайын, чаражын, булун бурузуунуң тускайлап озаанын кайгап, магадал чор мен. А чөже-чөже кижилер чурттап өскөн черинден аңгы кайнаар-даа барып шыдаван чүве.

"Новости Тувы" ном үндүрер чер, "Тувинская правда" болгаш "Шың" солуннары коллективтери, Тыва Республиканың Журналистер эвилелдери баштаар чери "Новости Тувы" ном үндүрер черин кол редактору, Тыва Республиканың Журналистер эвилелдери кеңижү Александр Сотнаевич ДЕМИРЕЛЬГЕ оң олгу Арсаңнын элекке мөчөөн-биле холабштыр ханы кажыдалды илередип тур.

ШЫН Кызыл хоорай, Красноярская, 100, индекс 667000.
ТУРУЗУЧУЛАРЫ: Тыва Республикаың Чааза болгаш "Шың" солун редакциязынч коллектив.
Кол редактор Светлана МОНГУШ.
РЕДАКЦИЈА КОЛЛЕГИЈА: Кан-оол Сат, Алдын-кыс Монгуш, Урана Баыр-оол, Чинимсаа Монгуш, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.
РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редакторунч оралакчымы — 3-33-91; секретариат—3-36-82. Солун келбей